

Lucie JARCOVSKÁ, Kateřina LIŠKOVÁ, Iva ŠMÍDOVÁ

## S GENDEREM NA TRH. ROZHODOVÁNÍ O DALŠÍM VZDĚLÁVÁNÍ PATNÁCTILETÝCH

Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 224 s.

Knihy Lucie Jarkovské, Kateřiny Liškové a Ivy Šmídové *S genderem na trh* se věnuje genderovým souvislostem vzdělávacího systému a trhu práce. Jejich provázanost je nahlížena především očima patnáctiletých při volbě střední školy a potenciální pracovní a socioekonomické budoucnosti. Zvolený teoretický rámec a výzkumné metody však do děje vtahují i rodiče „patnáctiletých“ či různé poradenské instituce a odkrývají i jejich vliv na tuto důležitou životní volbu. Výzkum se zaměřil i na vztahy ve školní třídě nahlížené prizmatem genderu a etnicity a na motivaci a postoje osob, které vykonávají genderově netradiční povolání – řidičku autobusu a zdravotního bratra.

Knihy, která předkládá nejdůležitější výsledky rozsáhlého výzkumného projektu „Volba vzdělání a anticipace šancí na pracovním trhu z genderové perspektivy“, probíhajícího v letech 2006–2008, je zajímavá minimálně ze čtyř důvodů: 1) díky základním východiskům vztahujícím se k povaze a roli vzdělávacího systému, 2) teoretickým uchopením genderu, 3) použitými výzkumnými metodami a 4) díky podnětným závěrům.

Již v úvodu knihy výzkumný tým zmiňuje, že „ačkoli analyzujeme právě provázanost pracovního trhu a vzdělávání, nechceme přispět k dojmům, že veškerá výzkumná i sociálně politická snažení je třeba podřízovat ekonomickým zájmům“ (s. 9). Jde o důležité stanovisko, protože agenda neziskových organizací i výzkumných institucí je významně ovlivněna Evropskou unií, která je podstatným finančním zdrojem pro realizaci projektů a výzkumných záměrů z oblasti rovných příležitostí žen a mužů. Významným dopadem tohoto trendu je, že téma rovných příležitostí žen a mužů je nejčastěji legitimizováno přes ekonomický přínos pro společnost a nikoli jako svébytný a autonomní princip důležitý z hlediska důstojného postavení žen a mužů ve společnosti a lidských práv nejen v ekonomické sféře.

To, že autorky kladou důraz na autonomní postavení vzdělávacího systému, který by neměl podléhat pouze potřebám trhu práce, je podstatné i z hlediska současných návrhů

na nové fungování vzdělávacího systému na různých úrovních, kdy záměrem ministerstva školství, vlády i zaměstnavatelů je podřizování vzdělávacích institucí zcela potřebám trhu práce a potlačování vzdělávací role škol a univerzit, která vede k vytváření kritického myšlení.

## DĚLÁNÍ GENDERU

Velkým přínosem knihy je inovativní uchopení genderu ve výzkumu a analýze. Gender je v České republice povětšinou chápán jako soubor společenských rolí, očekávání a stereotypů připsaných ženám a mužům. V tom horším případě je pak používán jako synonymum pro pohlaví a rozdělení populačních souborů na muže a ženy. Výzkumný tým však gender uchopil mnohem širší na základě teorie West a Zimmermana a chápe ho v interakčním kontextu. Gender je zde nejen něčím statickým, měnícím se v delších časových obdobích, ale něčím, co se vytváří v interakcích: „... gender je činnost, zvládání situačního jednání v kontextu normativních očekávání spjatých s jednotlivými pohlavními kategoriemi“.

Důležitým poselstvím knihy je, že naše životní a profesní volby nejsou vždy zcela svobodné, i když je učiníme sami a i když nám v nich není bráněno silou. Plány a jednání nejsou ovlivňovány jen našimi prioritami a touhami, ale jak uvádí Bourdieu: „Naděje se přizpůsobují vyhlídkám, aspirace možností“ (s. 10).

A to je důležité právě pro zkoumání vzdělanostních aspirací dívek a chlapců a pro jejich pozdější uplatnění na trhu práce. To, jaké obory a školy si volíme, nesouvisí jen s našimi schopnostmi a dovednostmi, jak se obecně předpokládá v liberálních společnostech, ale i na tom, jak očekáváme, že naše schopnosti a dovednosti budou přijaty, jak bude přijato naše pohlaví, věk, etnicita a zda v kombinaci, kterou naše charakteristiky a dovednosti vytvoří, budeme mít šanci na úspěch.

Argumenty, které předkládají autorky a autor publikace, ukazují, že předpoklad genderově neutrální společnosti

tak úplně neplatí. Plány a životní šance jsou různými aktéry ovlivňovány a formovány tak, aby odpovídaly možnostem, které společnost pro jejich realizaci nabízí. Rodiče do svých rad zakomponovávají nejen studijní a kariérní předpoklady svých dětí, ale i genderovaná očekávání odvozená od budoucích společenských očekávání: „... zcela v duchu konvence je volba oboru a typu školy pro syna zásadnějším rozhodnutím z hlediska jeho předjímané životní dráhy, protože se předpokládá, že jednou bude živitelem rodiny. V případě dcer je imperativem zvolenou střední školu dokončit, získat dobré vzdělání, ovšem jeho explicitní rentabilita na trhu práce již tematizována není“ (s. 115). Genderovaný přístup však není viditelný jen v postojích rodičů, ale také v práci pedagogů a pedagožek a různých poradenských institucí, které se podílejí na volbě střední školy. Naše volby jsou svobodné, ale pouze do té míry, jak svobodné je umožňuje společnost, ve které žijeme. To neznamená, že svým jednáním nemůžeme její mantinely posouvat a měnit, do síly individua však vstupuje síla společenských struktur.

## VÝZKUMNÁ DIVERZITA

Synonymem pro kvalitativní výzkum se v posledních letech stal rozhovor: strukturovaný, nestrukturovaný, narativní atd. Kniha *S genderem na trh*, byť je na rozhovorech také založená, však přichází i s dalšími sociologicko-antropologickými přístupy.

Základem knihy jsou individuální a skupinové rozhovory, které probíhaly s žáky základních škol. Celkově bylo realizováno úctyhodné množství čtyřiceti osmi rozhovorů a tří focus groups. Metodologie zvolená pro vedení rozhovorů s žáky a žákyněmi devátých tříd je zajímavá i z hlediska nízkého věku informátorů. Z tohoto důvodu byli rozhovorům přítomni rodiče, jejichž názory byly pro výzkum zásadní i z hlediska ovlivňování volby střední školy jejich dětí.

Vedle toho byl však využit i etnografický přístup, který umožňuje sběr dat prostřednictvím pozorování v „přirozeném“ prostředí a „důraz na porozumění významům každodenního života“ (s. 153). To v případě tohoto výzkumu obnáší pozorování žáků a pedagogického personálu ve školní třídě, na vánoční besídce, výletě atd., ale i studium materiálů používaných k výuce nebo i realizaci experimentů, kdy děti na podnět výzkumnice psaly různé texty nebo kreslily obrázky na zadaná témata. Ve výzkumu byly využity i případové studie, které umožňují podívat se na téma v jeho specifických a odkrývat jinak nepostřehnutelné spojitosti a fakta. Je škoda, že ne vždy se podařilo právě v případových studiích vychá-

zet z interakčního pojetí genderu a zahrnout do interpretace mechanismy, jimiž lidé své jednání vysvětlují v rámci našeho genderovaného světa. Je škoda, že interpretace případových studií svým způsobem vycházela z předem daných genderových charakteristik připisovaných ženám a mužům – žena jako nesebevědomá osoba, která je smířena se svým postavením, a muž jako osobnost s nemalými profesními plány. Chybí zde interpretace toho, zda zvolené způsoby zdůvodňování vlastního postavení, ambicí a směřování nejsou strategiemi, jak sebe sama zasadit do genderovaného světa a dát význam a smysl svému počínání. Možná řidička autobusu není tolik srozuměna se svým postavením, ale předpokládá, že se od ní něco takového očekává; možná že to, jak argumentuje, je způsobem vyrovnání se s faktem, že naše postavení ve světě a na trhu práce nesouvisí jen se schopnostmi, ale i s řadou dalších charakteristik a strukturálních omezení. A podobně to může být u zdravotního bratra, nemusí platit jednoduchá kauzalita, že muži jsou v rámci genderového působení rodiny, vzdělávacího systému i trhu práce nutně sebevědomější a bažící po úspěchu. Vliv může mít i to, jakou strategií legitimizuje sebe sama v oboru, který je společensky chápán spíše jako ženský a pro muže v určitém smyslu ponížující. Právě u případových studií se ukázalo, že v interpretaci je důležité se zaměřit na interakci pozice individua a společnosti, žité reality, jak ji vnímají samy subjekty i ti, kteří je obklopují a jejich jednání ovlivňují.

Publikace však není založená pouze na kvalitativním výzkumu, poznatky z kvalitativní části jsou uvedeny kvantitativním statistickým zkoumáním horizontální a vertikální segregace trhu práce z mezinárodního hlediska. Velmi podstatným zjištěním s implikacemi do praktického pojetí rovných příležitostí žen a mužů je, že „míra genderové segregace v povolání je zřejmě silněji navázána na horizontální segregaci ve vzdělání než na vertikální segregaci vzdělání“ (s. 79).

Kniha *S genderem na trh* je důležitým zdrojem poznání fungování vzdělávacího systému v České republice a také zajímavým inspiračním vzorem pro to, jak realizovat výzkumy související s genderovou strukturou společnosti. Důraz není kladen pouze na gender, ale i na další strukturální znaky jako etnicita či věk. Stranou však stojí třídní či socioekonomické postavení, které ve světle probíhajících neolibérálních reforem hraje podstatnou roli. Právě u studie školní třídy by bylo vhodné zaměřit se na to, do jaké míry je mocenské postavení žáků a žákyně ve třídě ovlivňováno právě jejich socioekonomickým statutem. Slušelo by se to i z hlediska zakotvení výzkumu v teorii Pierra Bourdieuho.

Linda Sokačová